लघु पाचनम् । रोचनं तर्पणं बल्यं चार्द्रकं परिकीर्त्तितम् । वातपित्तकफेभानां शरीरवनचारिणाम् । एक एव निहन्त्यस्ति लवणार्द्रककेशरी" वैद्य० ।

आर्द्रपदी स्त्री आर्द्रौ पादौ यस्याः कुम्भपद्या० नि० पाङ्गावः ङीप् च पदादेशः । आर्द्रचरणायां स्त्रियाम् । [राजनि० ।

आर्द्रमाषा स्त्री० नित्यकर्म० । (माषाणी) माषपर्ण्यां

आर्द्रम् अव्य० आ+अर्द्र-बा० रस साक्षादादिगणपाठात् नि० मान्तत्वं वा । सरसत्वे । आर्द्रङ्कृत्य आर्द्रे कृत्वा ।

आर्द्रशाक न० आर्द्रं शाकमस्य । आर्द्रके ।

आर्द्रवृक्ष पु० कर्मधा० । सरसवृक्षे ततः उत्करा० चतुरर्थ्यां कः । आर्द्रवृक्षीयः तद्वृक्षसन्निकृष्टदेशादौ त्रि० ।

आर्द्रालुब्धक पु० आर्द्रानक्षत्रे तत्सन्निकृष्टस्थाने लुब्धकइव । केतुग्रहे हलायुधः ।

आर्भव पु० ऋभुणा दृष्टं साम ऋभुर्देवतास्य वा अण् । तृतीयसवने गेये पञ्चस्तोत्रात्मके सप्तसामात्मके पवमानभेदे । "आन्वीगवशब्दे ७३३ पृष्ठे विवृतमेतत् । "अथ तृतीयसवने आर्भवे पवमान उद्गातारमन्वारभमाणाः ऋभुरसि जगच्छन्दाः" शत० ब्रा० । "पञ्चच्छन्दा आवाप आर्भवः पवमानः सप्त सामा" सा० सं० भा० धृता श्रुतिः ।

आर्य्य पु० ऋ-ण्यत् । १स्वामिनि, २गुरौ, ३सुहृदि च । ४श्रेष्ठकुलोत्पन्ने ५पूज्ये, ६श्रेष्ठे, ७सज्जने, ८साध्वीस्त्रीणां, ९उदारचरिते, १०शान्तचित्ते "कर्त्तव्यमाचरन् कार्य्यमकर्त्तव्यमनाचरन् । तिष्ठति प्रकृताचारे स वा आर्य्य इति स्मृतः इत्युक्तलक्षणे ११जने च त्रि० । "गृहीतमार्य्यान् परिचर्य्य यासुः" माघ । "त्यजेदेकस्त्रात्, पतिरार्य्यदृष्टः" "वर्णापेतमविज्ञातं नरं कलुषयोनिजम् । आर्य्यरूपमिवानार्य्यं कर्मभिः स्वैर्विभावयेत्" "जातो नार्य्यामनार्य्यायामार्य्यादार्य्यो भवेद्गुणैः । जातोऽप्यनार्य्यादार्य्यायामनार्य्यइति निश्चयः" । "अनार्य्यमार्य्यकर्माणमार्य्यं चानार्य्यकर्मिणम्, । संप्रधार्य्या ब्रवीदेतौ न समौ नासमाविति" इति च मनुः ।

आर्य्यत्वेन सम्भाषणे नाटके नियमविशेषाः सा० द० उक्ता यथा "राजन्निवृषिभिर्वाच्यः सोऽपत्यप्रत्ययेन च । स्वेच्छया नामभिर्विप्रैर्विप्र आर्य्येति चेतरैः" विप्रेतरैर्विप्रः आर्य्येति वाच्यः "वाच्यौ नटीसूत्रधारावार्य्यनाम्ना परस्परम्" । नट्या सूत्रधारः आर्य्येति वाच्यः सूत्रधारेण च नटी आर्य्या इति वाच्या । "वयस्येत्युत्तमैर्वाच्योमध्यैरार्य्येति चाग्रजः" । "आर्य्य बालचरितप्रस्तावनाडिण्डिम" इति वीरच० रामचरितवर्णने लक्षणोक्तिः । "वत्स ! पुत्रक तातेति संज्ञागोत्रेण वा युतः । शिष्योऽनुजश्च वक्तव्योऽमात्य आर्य्येति चेतरैः" इतरैरमात्य आर्य्येति वक्तव्यः "वृत्तेन हि भवत्यार्य्यो न धनेन न विद्यया" भा० उ० ८९ अ० उक्तेः सदाचारेणैव नराणामार्य्यत्वम् । आर्य्याऽपरन्वती तत्र व्यापारं कर्त्तुमर्हति" कुमा० १२प्राकृतभाषायां स्त्री "सुखबाहूरुपज्जानां या लोके जातयो बहिः । म्लेच्छवाचश्चार्य्यवाचः सर्वे ते दस्यवः स्मृताः" मनुः । १३श्वशुरे पु० । आर्य्यपुत्रः पतिः "आर्य्यो ब्राह्मणकुमारयोः" पा० उक्तेः कर्मधारये ब्राह्मणकुमारयोः परतः प्रकृतिस्वरः ।

आर्य्यक त्रि० आर्य्य+स्वार्थे कन् । आर्य्यशब्दार्थे स्त्रियां टापि वा अत इत्वम् आर्य्यका—आर्यिका । संज्ञायां कन् । २पितामहे पु० । "बालां मामार्य्यकस्तुभ्यं क्रीड़न्तीं कन्दुहस्तिकाम् । अदात्तु कुन्तिभोजाय सखा सख्ये महात्मने" भा० उ० प० ८९अ० तुभ्यमार्य्यकः तवार्य्यकः पितामह इत्यर्थः । कृष्णं प्रति तत्पितृष्वसुः कुन्त्या वाक्यमिदम् ।

आर्य्यगृह्य त्रि० आर्य्यस्य गृह्यः पक्ष्यः । आर्य्यपक्षीये । "तमार्य्यगृह्यं निगृहीतधेनुः" रघुः ।

आर्य्यदेश पु० आर्य्याणां वासार्हो देशः । आर्य्यावर्त्तादौ देशे

आर्य्यधर्म पु० आर्य्यस्य धर्मः । सदाचारे ।

आर्य्यपथ पु० आर्य्याणां पन्थाः अच् समा० । सदाचारे आर्य्यमार्गादयोऽप्यत्र । [पुत्रे च ।

आर्य्यपुत्र पु० आर्य्यस्य श्वशुरस्य पुत्रः । १भर्त्तरि २मान्यस्य

आर्य्यप्राय पु० आर्य्यः प्रायो बहुलोऽत्र । आर्य्यावर्त्तादौ देशे "जाङ्गलं शस्यसम्पन्नमार्य्यप्रायमनाविलम् । वक्ष्यमानतमामन्तं स्वाजीव्यं देशमावसेत्" मनुः ।

आर्य्यभट्ट पु० ज्योतिषग्रन्थविशेषकारके विद्वद्भेदे सहि "प्रणिपत्यैकमनेकं सत्यां देवतां परं ब्रह्म । आर्य्यभट्टस्त्रीणि वदति गणितं कालक्रियां गोलम्" इत्युपक्रम्य गणितकालक्रियाभूगोलं निर्म्मितवान् । भूगोलखगोलशब्दयोः तन्मतमुदाहरिष्यते । तस्य च जन्मकालः स्वग्रन्थ एव तेनोक्तः "षष्ट्यब्दानां षष्टिर्यदा व्यतीतास्त्रयश्च युगपादाः । अधिका विंशतिरब्दास्तदिह मम जन्मनोऽतीताः" । तेन कलेः ३६२० वर्षेषु गतेषु तस्य जन्म । तन्मतमुत्थाप्य च सि० शि० क्वचित् क्वचित् दूषितमिति तस्य भास्कराचार्य्यात् प्राचीनत्वम् । [पत्र विज्ञापयामि" प्रबो० ।

आर्य्यमिश्र पु० कर्म० । गौरवान्विते "एवमार्य्यमिश्रान् प्रणि-

आर्य्यवृत्त न० आर्य्यस्य वृत्तम् । १सदाचारे "सत्यधर्मार्य्यवृत्ते